

■ Rəvan Cavid

Sənət və insan münasibətlərinin tarixi təkamülündə yaradıcı tərəf hansıdır? Önce insanmı yarandı, yoxsa incəsənet? Hansı birinci göründü və ya görünən nə idi? Əlbette, bu üç sualın mərcası bizi böyük sularda üzməyə vadar edəcək. Müəlliflərin müşahidədən

lar. Ədəbiyyat fəlsəfəni bu buz sərhədin üzərində aşırı adamlara çatdırıbildi. Bu, fəlsəfə və ədəbiyyatın fərqi haqqında.

Aqşin Yeniseyin "Tarix və Tale" romanı beş illik bir fasılədən sonra müəllifi yeni ədəbiyyatımızda bir daha hadisəyə çevirə bilərdi. O (müəllif) isə beş il qabaq dediklərini təkrarlamağı seçdi və bizim üçün bu beş illik inzivadan heç nə getirmədi. Roman adından, kitabın dizaynından tutmuş, mətnlərin estetik olmayan səliqəsizliyinə qədər ədəbiyyat nümunəsi kimi yox, (ən yaxşı haldə) fəlsəfi traktat kimi bize təqdim olundu. Bir xalqın formallaşmaqda olan altşüuru haqqında illərə üzümüze yaş əski kimi çırpılan həqiqətləri esselərində, şeirlərində

aldatmaq. "Tarix və Tale" romanını bu günün aktual təhkiyəsinə görə redaktə etsən, kitab yəqin iki yüz səhifədən az olacaq. Müəllifin dilinə qarışmaq, təhkiyəsinin müzakirə etmək olarmı? Əlbəttə, olar. Yeni nümunə yeni zövq getirməlidir. Sənət günün ənənəviliyini yox, çağdaşlığını yaşadan nəsnədir. Aqşinin romanı ənənəvi nəsrin oxucudan uzaq düşən, öz müdriklilikdən və fərdi təxəyyüllündə hələ də özünü isbatlamağa çalışan fragməntlər toplusudur.

Romandaki əksər hadisələr yarımcıqdır. Bədii həllini tapmir. Fəlsəfi və cılıçraqlı Paris ballarına bənzəyən cümlələr yəqin ki oxucularla rəngli bir atmosfer yarada bilir. Bu, Aqşinin sadə izah olunan

necə yazmaqdə deyil. Əslində, bu barədə də yazmaq olar ki, bu günün nəşri ele nə yazmağın orijinallığı üzərində qurulub. Hadisə tapmaq – günün romanında ən vacib olan budur. Seymour Baycan imzasını da təsadüfi çekmedim. Seymourun hadisələri aktual, humor üçün gərəkli və soyuqqanlı təhkiyə ilə ifadə olunan tapıntıları.

Verdiyim ilk üç suala qayıdaq. "Tarix və Tale" romanı birinci və ikinci suala cavabı budur:

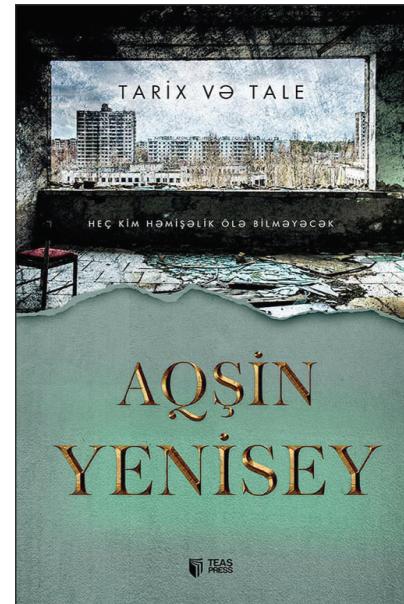
– İnsan yarananda artıq sənət var idi.

Aqşin Yeniseyin hadisələrdə və detalların mahiyyətində fəlsəfə axtarışı buna görədir.

Üçüncü suala cavabı:

– Önce insan göründü.

Obrazların zahiri təsvirindən

İntellektual yadlıq və ya müəllifin özünü isbatı teoremi

Aqşin Yeniseyin "Tarix və Tale" romanı haqqında

sonrakı təxəyyüldə emal prosesinin şəkil dəyişməsi sənətin (hələki ümumi mənada) təsnifləndirilməsinə, onun zövq hadisəsinə çevrilmesinə şərait yaradan ilk hərəkətlənmə idi. Mədəniyyətlərin formallaşması dövründə və tarixin özünə etdiyi ən böyük jestdən – kitab çapının ixirasından sonra çox çeşidli sənət nümunələrinin müqayisə edilməsi, onların təhlili və təqnidə rehbər vəzifəyə çevrildi. Qədim dövrün insanı ona verilən mətnləri sorğulamadan qəbul etdiyi halda, orta çağın insanı bunun əksini etdi. Tarix bir dəfə – renessansda insanı aldatmışdı və növbəti dəfə insan aldanmaq istəmirdi. Bu özgürən və qərəz sənətdə detalların qabardılmasına, "kim yaxşı təsvir edəcək?" yarışının başlanmasına zəmin yaratdı. Təsvir sənəti ən açıq şəkilə özünü rəssamlıqda, ən gizli şəkilde isə musiqidə göstərdi. Ədəbiyyat isə təsvir sənətinin insan və onun taleyindəki yerini tapdı. Həm də bu keşfi obrazlı şəkildə ifadə edə bildi. Sifətləri insan üçün ənənəvi edən ədəbiyyat oldu. Fəlsəfə isə təsvir sənətinin mahiyyətini açıqladı. Sifətlərin ənənəvi və ənənəmsizliyi haqqında aksiomlar "uydurmağa" başladı. Vacib bir misiya idi, ancaq aksiom mətnlər oxucu ilə arada bir buz sərhəd saxlayırdı. Onlar mütləq isbat axtarırdı-

orijinal istedadla danışb qurtaran Aqşin Yenisey bu romanla ağ bayrağını qaldırdı. Onun tükənmişliyi və özünü dayanmadan təkrarı yəqin ki dörd yüz səhifəlik fəlsəfi icmal ilə yekun vuracaq. Çağdaş ədəbiyyatımızın ən böyük imzalarından biri ilk romanında olduğu kimi bu dəfə də sadəcə sətirlərdən ibarət idi.

Bu kitab üzərindən roman sənəti haqqında ne isə danışmaq yersiz olar. Çünkü roman adına minimum standartların heç biri yoxdur. Aqşin Yeniseyin etmək istədiyinin eynisi ni Kazuo Ishiguro "Dəyişən dünyanan rəssamı" romanı ilə edib. Yapon xalqının təfəkkürünü, onun mühərbi bədən əvvəl və sonrakı altşürunu bir rəssamin ailəsinin hekayəsi ilə təsvir edir. Ishiguro təhkiyəde sadə cümlələrə, sadə təsvirlərə önem verir. Məişətdən gələn mətnlərin məişət ümumişlikləyinə diqqət edilməlidir. Xalq təfəkkürünü dastanlardan, nağıllardan bugünkü alternativ roka qədər izləsək, təhkiyə üslubu bize aydın olar. Əlbəttə, "müəllif məhz belə yazmalıdır!" hökmündən uzaq olmaq şərti ilə. Məsələn, bir ailənin timsalında xalqın ailə institutu haqqında təsvir yazıb, sonra "Ayrılıq, ölümün plagiatidır" cümləsini illər əvvəlin şeirindən dartıb o cür təsvirə calaq etməyin məqsədi nədir, görəsən? Və ya iki nəfər edam hökmü oxunacaq mehbusun dilindən "Ölüm də özü haqqında təsəvvürlərdən qorxulu deyil..." fəlsəfəsinin, həm də obrazın yaşadığı, gəldiyitoplumun neçə bir kütłə olduğunu yüz əlli səhifə yazandan sonra bədii həlli olmadan o dialogda nə işi var, bilmirəm. Beş mərtəbəli, həmcins üzvlərlə dolu olan, feili sifətlərin tügən etdiyi cümlələrin dövrü keçdi. Bunu anlamaq bizim üçün çətin olacaq, çünkü sovet ədəbiyyatının kölgəsi hələ də üstümzdən çəkilməyib. Aqşin Yenisey imzasında bu cür cümlələr bir qədər intellektual, dəha çox fəlsəfi don geyinir. Ancaq mahiyyət eynidir: oxucunu dilin şirəsi ilə

istedadı ilə bağlıdır. Kitabı rahat kreslədə oturub bir dəfəyə yüz səhifə oxuya bilərsiniz. Ancaq daha yaxşı təklifim də var: müəllifin şeir kitablarını alib vərəqləyin.

Məişət mövzusu da ənənəvi serial barbarlığından çıxa bilmir. Sona qədər davam edən bir ailənin "dramında" populyar industriyanın bütün detallarını görmək olur. Əslində, müəllif romanı başdanayağa bu cür davam etdirseydə, dəha uğurlu bir bestseller nümunəsinə çevirərdi (bu kitabın da bestseller olacağına inanıram).

Roman üçün vacib olan iki xammal – hadisə və dil müəllifin fərdi düşüncələrinin bədii əhvalata çevriləməyən fəlsəfəsində itir. Hərdən Aqşin roman yazdığını unudur və essevari gedişləri kobudcasına taplığı detallara "yamaq" edir. Məsələn, Borxesin məşhur "Əlif"i bir neçə abzasdan sonra ölüm haqqında esseyə çevirir və dəha bir neçə abzasdan sonra yenidən hekayə ritminə qayıdır. Bu elə bir harmoniyada baş verir ki, yalnız sonda nöqtəni görəndən sonra icmala dalırıq. "Tarix və Tale" isə davamlı şəkildə roman olmaq çabalarından qurtula bilməyən nəhəng esedir.

Roman yeni dövrün psixologiyası haqqında məlumatlar verməkdən çəkinmir. Və demək olar ki, müəllif yazdığı toplumun insanlarını əlinin içi kimi tanır. Ancaq bu tanışlıq da roman boyu havadan asılı qalır. İsa və Musanın dialoqlarındaki fəlsəfi pafos keçən əsrin sonlarında meydan şairlərinin pafosundan fərqlənmir. Stəkana dolu tərəfdən baxıb, fəlsəfə pafosu Aqşin Yeniseyin özünə və yeni nəslə ironiyası kimi qiymətləndirirəm və ümid edirəm ki, həqiqətən belədir. Nəsildaşı Seymour Baycanın orijinal hadisə tapıntılarına və (heç olmasa) balzakvari romanlarına alternativ olmayan "Tarix və Tale" mövzu tapıntısı nöqtəyi-nəzərindən də uduzmuş mətnidir. Məsələ nə və ya

daha çox daxili aləmini şərh etmək də buradan qaynaqlanır. Lakin Aqşin daxili monoloqların, şüur axının romana səmt verməsinə imkan yaratmır, esse və qeyri-ciddi məqalə təhkiyəsinin əlindən berk-berk yapışır. Onun qarşılaşduğu insan homosapiensin eqosuna yoluxmadığı insanlardır. Və o, insanlara (obrazlarına) öz hırsını və (kimlərə olən) kinini tuşlaysı. Romanı oxuduqca müəllifi və onun cəmiyyətdəki statusunu aydın hiss etmək olar. Günümüzün roman sənəti buna qarşıdır. Müəllif mətnə allah kimi yuxarıdan baxmalı, onun içinde ölü kimi gəzməlidir. Şəxsi hissələri mətnin emosiyasına bir mənalı şəkildə təsir etməməlidir.

Aqşin Yenisey sadəcə sonuncu romanında deyil, bundan əvvəlki roman eksperimentində də, esse və məqalələrində də, şeirlərində də oxucularına qarşı intellektual yadlıq hiss etdir. Bütün hallarda bədii mətni təqdim edən yazıçı, əlbəttə, oxucudan dəha yaxşı anlayır nə yazdığını. Problem budur ki, Aqşin oxucusundan narahatdır. Bu isə özünün də dediyi kimi (bu qədər illərin ədəbiyyat təcrübəsindən sonra bełə), istedadını isbat etmək dərində olduğundandır.

Şeirdə olduğu kimi nəsrədə də izah etmək, ancaq istedadın yorğunluğundan xəber verir. "Tarix və Tale" ilk abzasdan son cümləyə qədər izah edən fragməntlə sətirlər toplusudur, roman yox.

Son yazılarından birində Aqşin Yenisey şair və yazıçılarımızın müasir tendensialara uduzduğunu, yeni dilin yaranmasında iştirak etmədiklərini yazar. Romanı ilə isə nəinki yeni dil yaratmağa can atır, köhnə dilin, köhnə təhkiyənin tozunu çıparaq yenidən və yenidən (dörd yüz səhifə) tozanaq qaldırır.

Romanın ədəbiyyat tarixinə uduzduğunu yazdım, taleyində müəllifə və mətnə uğurlar!